

BLOED EN BARRICADEN

Dennis Bos

Bloed en barricaden

De Parijse Commune herdacht

Bloed en barricaden maakt deel uit van het onderzoeksprogramma 'Parlementair en partijdig. Politieke cultuur en opvatting van politiek in Nederland en West-Europa in de 19de en 20ste eeuw'. Dit programma wordt gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (nwo) en de Rijksuniversiteit Groningen.

Omslagontwerp Bureau Beck
Omslagillustratie Théophile-Alexandre Steinlen,
La Commune ou Louise sur les barricades (1885)

© 2014 Dennis Bos

Uitgeverij Wereldbibliotheek bv
Johannes Vermeerstraat 63
1071 DN Amsterdam

www.wereldbibliotheek.nl

ISBN 978 90 284 2577 4

E-BOEK 978 90 284 4097 5

Inhoud

Inleiding	9
Internationale broederschap, oorlog en opstand	21
De Commune en haar vreemdelingen	50
Een ‘Europeesch bandieten-verbond’: de Internationale	71
Vuurproef	88
Canonisering	111
Internationaal eerbetoon	146
Vluchtelingenhelp	178
Rekenschap	201
‘Vergeet hen niet’	228
De dageraad van 18 maart	286
Eros en de Commune	333
Ondergang	399
Wraak	477
De doden manen de levenden	531
Na een eeuw	582
Dankwoord	619
Illustratieverantwoording	621
Noten	623
Bronnen	704
Register	741

They have the power, they have the weapons, they have the law, they have the prisons; and what they have done before, they will do again.

Voltairine de Cleyre, 'The Paris Commune', maart 1914

...but you'll never get our obedience

Conflict, 'The ungovernable force', 1986

Inleiding

De revolutionaire episode uit het voorjaar van 1871 die als de Commune van Parijs te boek staat, besloeg slechts 72 dagen, maar het waren tien weken die de wereld schokten. Nergens kwam de schok harder aan dan in die kringen waar men het meest te verliezen had. De directeur van de Nederlandsche Bank overdreef niet toen hij dertig jaar na dato schreef dat het nieuws van het uitbreken van de Commune-opstand in heel Europa ‘als een bom’ was ingeslagen: ‘gedurende een zeventig dagen [waren] de werklieden en proletariërs meester van de beschaafde en weelderigste stad der wereld’.¹ Nog tijdens de gebeurtenissen zelf noteerde een andere directeur van dezelfde Nederlandsche Bank zorgelijk dat het ‘brutaal geweld’ waarmee de communistisch of socialistisch geïnspireerde ‘vierde stand’ zich op dat moment in Parijs tegen bourgeoisie en clerus keerde, Frankrijk onherroepelijk in meer terreur en andere ellende zou storten.² Enkele jaren na dien toonde ook dominee Anthony Winkler Prins in zijn *Geïllustreerde encyclopaedie* weinig waardering voor het revolutionaire streven. De ‘Roode Republikeinen, Socialisten en Communisten’ hadden ook volgens hem in Parijs ‘het vreeslijkst schrikbewind’ gevoerd. Slechts door grootschalig bloedvergieten had het Franse leger de opstandige arbeiders weer ‘tot bezadigdheid’ weten te brengen, waarbij ‘de werkliedenbevolking’ noodgedwongen ‘aanmerkelijk gedund’ was geworden.³

Het nieuws dat in Parijs de natuurlijke orde der dingen kortstondig, maar volledig ondersteboven was gegooid, domineerde indertijd de voorpagina’s van kranten over de hele wereld, en ook nadat de Franse staat zijn gezag met harde hand had hersteld, bleef de inkt nog lang vloeien. Officiële onderzoekscommissies, serieuze politieke commentatoren en sensatiejournalisten, terugblikkende daders, slachtoffers en omstanders legden de basis voor een omvangrijke literatuur over de Commune, die sinds 1871 voortdurend is blijven uitdijen. Ondertussen heeft noch het verstrijken van bijna anderhalve eeuw, noch het ontstaan van een complete bibliotheek aan Commune-literatuur ook maar iets afgedaan aan het controverse karakter van deze geschiedenis.

Dit boek gaat niet over de Commune van Parijs zelf, maar over de wijze waarop tijdgenoten en latere generaties socialistes wereldwijd zijn omgegaan met de herinnering aan de dramatische gebeurtenissen van 1871. Voor een goed begrip van wat men zich in socialistische kring achteraf dacht te herinneren, is een beknopt relaas van de eigenlijke geschiedenis van de Commune hier echter wel op zijn plaats.⁴

De opstand die op 18 maart uitbrak en die 72 dagen later, op 28 mei, met veel geweld de kop werd ingedrukt, ontstond uit een explosief mengsel van sociale ontwrichting en politieke instabiliteit. Beide waren een rechtstreeks gevolg van de Frans-Duitse Oorlog die in de zomer van 1870 was uitgebroken en voor Frankrijk vanaf het begin rampzalig verliep. Het keizerrijk van Napoleon III bleek al snel een wankel kaartenhuis, en ook de op 4 september 1870 uitgeroepen republiek wist de Duitse opmars niet tot staan te brengen. Gedurende een lange, strenge winter was Parijs geheel omsingeld geweest en met artillerie bestookt. De stadsbewoners ondergingen het aanvankelijk met de nodige patriottische bravoure, maar massale werkloosheid, een steeds nijpender gebrek aan voedsel en brandstof, tyfus- en pokkenepidemieën eisten gaandeweg een zware tol. Ondertussen raakte de politieke legitimiteit van de Franse staat ondergraven door de onmiskenbare incompetentie van zijn hoogste politieke en militaire gezagsdragers, die samen met veel welgestelde Parijsenaars op veilige afstand van het strijdgewoel een goed heenkomen zochten. Tegen het einde van januari besloot een nieuwe regering onder leiding van de 74-jarige politieke veteraan Adolphe Thiers de vlag te strijken, waarmee het fiasco van de heersende klasse volledig leek.

Zodra de vredesbesprekingen met de Duitse overwinnaars waren geopend, stond het wankel gezag van Thiers en de zijnen voor een levensgrote nieuwe uitdaging. De voornaamste bedreiging vormde nu de morrende Parijse bevolking, waarvan ruim 200 duizend mannen gewapend diensdeden in de Nationale Garde. Voor de autoriteiten had de ontwapening van deze risicofactor hoge prioriteit en daarom trokken eenheden van het Franse leger in de vroege uren van zaterdag 18 maart 1871 door de straten van Montmartre om het artilleriepark van de Nationale Garde in veiligheid te brengen. De in Parijs breed gedragen vrees voor een monarchistische staatsgreep leek daarmee werkelijkheid te worden. De operatie liep echter volledig in het honderd toen de weinig gemotiveerde militairen omstuwd raakten door drommen huisvrouwen en inderhaast opgetrommelde gardisten die het wegvoeren van 'hun eigen', duurbetaalde kannonnen probeerden te verhinderen. Toen de benodigde paardentractie op zich liet wachten was er geen redding meer aan. De soldaten weigerden gehoor te geven aan herhaalde bevelen om het vuur op de opdringende me

nigte te openen, verboederden zich met het publiek en de gardisten, sloegen aan het muiten en zouden tegen het eind van de dag zelfs twee van hun generaals standrechtelijk om het leven brengen.⁵

Nog voor de generaals tegen een tuinmuur op Montmartre hun einde vonden, had in het regeringskwartier de paniek toegeslagen. Thiers en zijn ministers vertrokken halsoverkop naar Versailles, de traditionele residentie van de Franse vorsten, gevolgd door een stoet ambtenaren, het vrijwel voltallige politiepersoneel en de loyaal gebleven troepen. Met het vertrek van alle politieke ambtsdragers viel de macht in de stad als vanzelf in handen van het Centraal Comité van de Republikeinse Federatie van de Nationale Garde, een overlegorgaan waarin radicale afgevaardigden van de verschillende ‘volkse’ bataljons van de Nationale Garde sinds enige weken onderling hun grieven tegen de eigen bevelhebbers bespraken. Het Centraal Comité wist op verbazend korte termijn algemene verkiezingen te organiseren en al op 28 maart, tien dagen na de aftocht van de regering, werd een Parijse gemeenteraad of Commune geïnstalleerd. De inwijdingsplechtigheid van deze Commune werd een grootscheepse manifestatie van revolutionaire geestdrift. Parijs liep uit om toe te zien hoe de nieuwgekozen afgevaardigden, de borst fier omgord door felrode sjerpen, hun intrek namen in het met rode vlaggen getooide Hôtel de Ville.

De bonte samenstelling van de Commune weerspiegelde de politieke tradities van de uiteenlopende neojakobijnse en socialistische stromingen. Gedurende het Tweede Keizerrijk waren deze lange tijd volstrekt marginaal geweest, maar in Parijs had hun oppositioneel geluid de laatste jaren een breder gehoor gekregen in massaal bezochte openbare bijeenkomsten.⁶ De daar aangedragen oplossingen voor de sociale en politieke vragen van de dag lagen vaak ver uiteen en stof voor onderlinge conflicten was in over-

vloed aanwezig, maar zelfs voor het laten uitkristalliseren van deze ideologische tegenstellingen kregen de communards simpelweg onvoldoende tijd. Bovendien werd het democratisch functioneren van de revolutionaire stadsregering begin mei grotendeels opgeschort, toen met een beroep op de steeds penibeler militaire positie een Comité de Salut Public de uitvoerende macht naar zich toe trok.⁷

De burgeroorlog die Parijs door de regering in Versailles werd opgedrongen, is door sympathisanten vaak aangevoerd als verontschuldiging voor de schamele oogst aan sociale maatregelen die de Commune op haar conto schreef. In de eerste dagen van april kwam het tot een eerste gewapend treffen tussen eenheden van de Nationale Garde en militaire eenheden die vanuit Versailles opereerden. Commune-opstanden in Lyon (22–25 maart), Marseille (23 maart–4 april), Toulouse (23–27 maart), Saint-Etienne (24–28 maart), Narbonne (24–31 maart) en Le Creusot (25–27 maart) bleken te zwak en kortstondig om het politieke isolement van Parijs te doorbreken. In Parijs stelde de strijd om het eigen voortbestaan alle andere vraagstukken in de schaduw. Wat latere socialisten trots de eerste arbeidersregering uit de wereldgeschiedenis zouden noemen, kwam daardoor op het gebied van sociale hervormingen niet veel verder dan de kwijschelding van huurschulden en een verbod op nachtarbeid in het bakkersbedrijf. Karl Marx formuleerde het indertijd heel elegant door te stellen dat het simpele bestaan van de Commune haar belangrijkste sociale maatregel was.⁸

Opmerkelijk veel energie staken de communards in initiatieven die achteraf het best kunnen worden betiteld als symboolpolitiek, en dat dan in de meest letterlijke zin van het woord. Op 6 april werd door een bataljon van de Nationale Garde aan de voet van Voltaires standbeeld een guillotine opgesteld, die vervolgens feestelijk in brand zou worden gestoken. Vanaf 11 mei werd de leegstaande woning van Adolphe Thiers aan de place Saint-Georges door enthousiaste gardisten eigenhandig, steen voor steen, afgebroken en vijf dagen later werd met vereende krachten en veel revolutionair ceremonieel de overwinningsszuil ter ere van Napoleon op de place Vendôme omvergehaald.⁹

Tot en met 20 mei wisten de Parijzenaars hun belagers buiten de stad te houden, maar de volgende dag drongen regeringstroepen de stad binnen. Wat volgde, is bekend geworden als de Semaine Sanglante of de Bloedweek van mei. Het Franse leger heroverde Parijs uiterst behoedzaam en nam een week de tijd om de vele duizenden inderhaast opgeworpen barricaden systematisch te slechten. Terwijl de communards zich vechtend terugtrokken, braken er in de stad grootschalige branden uit, die ten minste voor een deel waren aangestoken door de wijkende revolutionairen. Veel kwaad bloed zette de executie van vele tientallen priesters, politieagenten

en enkele vooraanstaande burgers, die de Commune eerder al als gijzelaars in preventieve hechtenis had genomen. Ook nadat het allerlaatste troepje barricadestrijders op 28 mei in het noordoosten van Parijs de wapens had neergelegd, kwam er aan het bloedvergieten nog geen einde. Dagenlang werden op verschillende plaatsen in Parijs en de directe omgeving gevangengenomen burgers bij duizenden ter dood gebracht, waarbij het leger met volstrekte willekeur te werk ging en een groot aantal volmaakt onschuldigen slachtoffer moet zijn geworden.¹⁰

De historiografie over de Commune is inmiddels tot enorme proporties uitgedijd en zelf ook onderwerp van studie worden.¹¹ Naast historische overzichtswerken verschenen er bundels met wetenschappelijke artikelen over een breed scala van deelaspecten, een vuistdik biografisch woordenboek met levensbeschrijvingen van communards en zelfs een encyclopedische *Dictionnaire de la Commune*.¹² Uitputtende monografieën zijn gewijd aan zulke uiteenlopende onderwerpen als de militaire geschiedenis van de veldtocht tegen Parijs, de rol van vrouwen en genderconflicten in de Commune en de implicaties van 1871 voor opvattingen over het Franse staatsburgerschap, maar ook aan die van de fotografie.¹³ Tentoonstellingscatalogi en overzichtswerken van contemporaine grafiek geven inzicht in de verbeelding van de Commune.¹⁴ Als grootste stedelijke revolutie van de negentiende eeuw wekte de Commune niet alleen de belangstelling van politiek-historici, maar ook van beoefenaren van de historische stadssociologie.¹⁵

In het baanbrekende project dat Pierre Nora in de jaren tachtig van de vorige eeuw over Frankrijks *lieux de mémoire* of plaatsen van herinnering lanceerde, ontbrak de Commune niet. Het eerste deel van de gelijknamige boekenreeks bevat een artikel over het monument voor de gevallen communards op de Parijse begraafplaats Père Lachaise, een onderwerp dat nadien ook een afzonderlijke monografie heeft opgeleverd.¹⁶ Kunsthistorici en cultuurwetenschappers hebben zich gebogen over de echo's van de Commune in literatuur en beeldende kunst. Inmiddels is ook de wijze waarop de Franse staat en samenleving zijn omgegaan met de traumatische herinnering aan het bloedbad van 1871 een populair onderwerp van studie geworden.¹⁷ Zo houden de 72 dagen van de Commune al sinds 1871 hele horden geschiedschrijvers van de straat en dat heeft een in alle opzichten imposante bibliotheek opgeleverd, waarvan bij het schrijven van dit boek dankbaar gebruik kon worden gemaakt.

Zoals eerder gezegd gaan de hierna volgende bladzijden niet over wat er zich tussen 18 maart en 28 mei 1871 in Parijs afspeelde. Wat hierna volgt, knoopt aan bij de recente belangstelling van historici voor de geschiedenis van herinneren en herdenken. De Commune van Parijs leent zich bij uit-

stek voor een dergelijke aanpak, dankzij haar in het oog springende rol als scharnierpunt in de geschiedenis van het verschijnsel revolutie. De Commune is met recht voorgesteld als laatste in de reeks republikeinse, democratische of ‘burgerlijke’ revoluties die Frankrijk in 1789, 1830 en 1848 in beroering bracht. Met evenveel recht kan de Commune echter ook worden gezien als voorloper van de pogingen tot socialistische of ‘proletarische’ revolutie die zich in de twintigste eeuw zouden voordoen.¹⁸ Die laatste betekenis kreeg de Commune niet alleen in het socialistische kamp toegedicht, maar ook in dat van bankdirecteuren en andere klassenvijanden. Nog terwijl de gebeurtenissen zich in Parijs voltrokken, groeide de Commune in de ogen van haar burgerlijke tegenstanders uit tot een angstaanjagend symbool van de allesvernietigende bedreiging die de proletarische revolutie voor de toekomst in zich droeg.¹⁹ Als symbool van de socialistische revolutie werd de Parijse Commune voor de weldenkenden aller landen dan ook een traumatische herinnering, waarnaar ook buiten Frankrijk nog regelmatig zou worden verwezen om te waarschuwen tegen een al te lankmoedige houding ten opzichte van de arbeidersbeweging.

De communards zelf toonden zich in 1871 nog geheel vervuld van de tradities van de Franse Revolutie uit het slot van de voorgaande eeuw. De naamgeving van hun regime verwees al rechtstreeks naar de jaren 1792-1794, toen een eerste ‘Commune insurrectionnelle de Paris’ het voortouw nam in de radicalisering van de revolutie. De instelling van een nieuw Comité de Salut Public en de herinstructie van de ‘republikeinse kalender’ op 5 mei 1871 (15e Floréal van het jaar 79) wijzen in dezelfde richting.²⁰ Dat de Commune van 1871 putte uit een historische traditie, verhinderde echter geenszins dat zij op haar beurt als inspiratiebron diende voor latere generaties revolutionairen. In die zin kan de Commune wel degelijk worden gezien als het begin van een lange twintigste eeuw.²¹

In de decennia die volgden op de in bloed gesmoorde opstand van 1871 traden overal in Europa en Amerika arbeidersbewegingen met een socialistisch programma op de voorgrond. Bij alle ideologische variatie die deze politieke en sociale bewegingen kenmerkten, deelden ze een nauwelijks te bedwingen voorliefde voor het adjectief ‘revolutionair’ en ook het voortdurend vooruitblikken op de komende wereldrevolutie vormde lange tijd een gemeenschappelijk kenmerk. Het probleem bij dit retorisch geweld was wel dat het er in de praktijk maar niet van kwam. Aan gewelddadige botsingen met het bevoegd gezag ontbrak het weliswaar niet, maar de finale omwenteling waarop de socialisten zo veel hoop vestigden, liet ontmoedigend lang op zich wachten. Juist hier kwam de ‘herinnering’ aan een tot mythische proporties uitgegroeide Commune van Parijs tot haar recht. De gedroomde toekomst won aan geloofwaardigheid omdat ze zich al

eens leek te hebben afgespeeld, in het Parijs van 1871. Gedurende bijna een halve eeuw, tot aan de internationale revolutiegolf aan het slot van de Eerste Wereldoorlog, bleef het kortstondig succes van 1871 voor socialisten van alle schakeringen vrijwel de enige bron van politiek-strategische lessen en praktische ervaringen uit de revolutie. Bovenal inspireerde de socialistische mythe van de Commune latere socialisten echter tot hun min of meer fantastische voorstellingen van de komende proletarische wereldrevolutie en de socialistische samenleving die eruit voort zou komen. Wat in Parijs na korte tijd op een volledig fiasco was uitgelopen, kreeg een tweede leven als politieke legende. Die legende bleek niet alleen veel bestendiger dan de kortstondige Commune, maar won ook, anders dan de stedelijke revolutie zelf, politiek gezag tot ver over de grenzen van Frankrijk.

Dat de mythe van de Commune aanzienlijk invloedrijker was dan de eigenlijke, historische Commune is eerder opgemerkt. Al in 1930, toen de uit Rusland uitgeweken historicus en slavist Bruno Becker in Amsterdam tot bijzonder hoogleraar in de Oost-Europese cultuurgeschiedenis werd benoemd, wijdde hij zijn oratie aan de invloed van de Commune op het toen nog jonge Sovjetregime: aan de analogieën en parallellen tussen beide revoluties, aan de lessen die de bolsjewieken uit de fouten van de Commune dachten te kunnen trekken en aan de vele manieren waarop de bolsjewieken het verhaal van de Commune onder de bevolking trachtten te populariseren.²² In hetzelfde jaar 1930 publiceerde de later als Harvard-econoom bekend geworden Edward S. Mason een omvangrijk boek over de geschiedenis van de Commune, dat eindigt met een verkenning van de transformatie die de Commune in handen van sociaaldemocraten en communisten onderging: van een overzichtelijk moment uit de Franse geschiedenis tot een belangrijke episode in de geschiedenis van het socialisme. Deze politiek geïnspireerde omgang met het verleden resulteerde volgens Mason in een legende over de Commune die zich grotendeels van de historische werkelijkheid had losgezongen, maar die vervolgens ‘of more importance in the molding of history’ was gebleken dan de gebeurtenis zelf: ‘The legend is more vital than the fact’.²³

De Franse historicus Georges Haupt drukte zich tijdens een academische conferentie rond het eeuwfeest van de Commune in 1971 een fractie voorzichtiger uit. Hij stelde vast dat ‘la “légende” de la Commune’ voor de geschiedenis van de arbeidersbeweging even belangrijk was geweest ‘que “l’événement Commune” lui-même’.²⁴ Enkele jaren later oordeelde Eric Hobsbawm echter dat het historisch belang van de Commune toch vooral gezocht moest worden in haar rol als inspiratiebron van het socialisme. De Commune was volgens Hobsbawm daarom ‘more formidable as a symbol than as a fact’.²⁵ Karl Marx’ biograaf Richard Friedenthal mengde zich in

het koor door op zijn beurt te noteren dat ‘die Legende der Kommune’ aanzienlijk krachtiger en duurzamer was gebleken dan ‘alles, was über die Realität von damals geschrieben worden ist’. Deze ‘legendarische’ Commune overschaduwde de historische feiten niet alleen, maar was vervolgens zelf een historische realiteit geworden.²⁶

Ook volgens Georges Haupt speelde de Commune gedurende haar lange tweede leven als legende een belangrijke mobiliserende rol en droeg ze zelfs bij aan de vorming van het klassenbewustzijn van de socialistische aanhang. Hij maakt daarbij een nuttig onderscheid tussen twee functies van de legende. Enerzijds diende het verhaal van de Commune latere socialisten als voorbeeld: een bron van ervaringen waaruit politiek-strategische lessen en theoretische conclusies werden getrokken en waaraan richtlijnen voor toekomstige actie konden worden ontleend. Anderzijds vervulde de legende een rol als symbool.²⁷ In die hoedanigheid verwees de legendarische Commune naar het complex van opvattingen en sentimenten die de collectieve mentale wereld van de socialisten en hun politieke cultuur uitmaakten.

Dat deze beide functies van voorbeeld en symbool gelijktijdig en naast elkaar werkzaam waren, resulteerde in een eigenaardige paradox. De grote ideologische debatten en organisatorische schisma’s in de beweging werden regelmatig uitgevochten met een beroep op de tegenstrijdige lessen uit het voorbeeld van de Commune. Dat gold al voor de scheiding der geesten die zich in 1872 voltrok tussen anarchisten en sociaaldemocraten op het Haags congres van de Internationale, maar ook voor de wereldwijde breuk tussen communisten en sociaaldemocraten aan het slot van de Eerste Wereldoorlog. De talloze, elkaar steevast hevig bestrijdende stromingen en sektes van het socialisme (linkse, centristische en rechtse sociaaldemocraten, radencommunisten, trotskisten, stalinisten en maoïsten, sociaal- en individueel anarchisten etc.) beriepen zich stuk voor stuk op een eigen interpretatie van ‘de lessen van 1871’ en legitimeerden hun bestaan door zich te presenteren als enige ware erfgenaam van de Commune van Parijs, die daarmee regelmatig tot een splijtzwam werd.²⁸

In de lange, ononderbroken geschiedenis van socialistische broedertwisten zijn maar weinig debatten gevoerd waarin niet vroeg of laat het voorbeeld van de Commune werd aangehaald, en dan niet zelden als een doorslaggevend argument. Dat geldt voor fundamentele controverses over de vraag of de socialisten zich moesten organiseren als een sociale beweging of als een politieke partij, over autoriteit en autonomie en de keuze voor een centralistische of federale ordening van de toekomstmaatschappij, over de rol van de staat en de betekenis van de term ‘dictatuur van het proletariaat’, over de uiteenlopende organisatiemodellen van de massa- of voorhoede-

partij, over de vraag of de toekomstige revolutie een spontaan verschijnsel zou zijn of het resultaat van georganiseerd optreden en over de (on)mogelijkheid van een vreedzame weg naar het socialisme. Alle grote namen die met deze debatten zijn verbonden, hebben zich keer op keer beroepen op de lessen van de Commune. In de voetsporen van Marx en zijn anarchistische tegenstrever Bakoenin verwezen Eduard Bernstein en Rosa Luxemburg rond 1900, Karl Kautsky en Leo Trotski rond 1920, Sovjet-Russische- en Chinese partijideologen rond 1960, libertaire woordvoerders van de studentenbeweging en stadsguerrillero's van de Rote Armee Fraktion rond 1970 gretig naar de Commune om hun 'historisch' gelijk te staven en in één moeite door hun tegenstanders te ontmaskeren als – al dan niet 'objectieve' – klassenvijanden of agenten van het grootkapitaal en het wereldimperialisme.

Tegelijkertijd bleef de 'symbolische' Commune evengoed een referentiepunt voor socialisten van alle gezindten. Bij alle verschillen tussen het behoedzame socialisme van een Willem Drees en de aanzienlijk rücksichtsloser opvattingen van Pol Pot koesterden beiden warme 'herinneringen' aan de Commune. Dat zij respectievelijk vijftien en meer dan vijftig jaar na dato waren geboren, lijkt voor hun emotionele betrokkenheid bij de gebeurtenissen van 1871 nauwelijks verschil te hebben gemaakt. Deze gedeelde affiniteit met de nalatenschap van de Commune verbindt socialisten met elkaar en overbrugt naast afstanden in tijd en ruimte – van de Haagse Beeklaan tot de Cambodjaanse jungle – ook de scherpste ideologische tegenstellingen. De voortdurende aanhankelijkheidsbetuigingen aan de Commune in vergaderingen van sociaaldemocraten, communisten en anarchisten, ook wanneer er eigenlijk heel andere zaken op de agenda staan, laten zien dat de herinnering aan de Commune levend werd gehouden aan weerszijden van diepe ideologische afgronden, zelfs nog nadat die afgronden zich in de loop van de twintigste eeuw vulden met 'rivieren van arbeidersbloed'.

Zo raakten de meer dan vijfhonderd sociaaldemocraten uit 23 landen die zich in november 1912 te Bazel verzamelden voor een buitengewoon congres van de Tweede Internationale, in vuur en vlam toen de Franse afgevaardigde Édouard Vaillant het spreekgestoelte beklom. Met zijn 72 jaar was Vaillant niet zomaar een veteraan van het socialisme: als jonge man had hij in de Commune een vooraanstaande rol gespeeld en de 'stürmischen Beifall' waarmee hij werd ontvangen, ging dan ook gepaard met luidkeelse uitroepen van 'Vive la Commune!'²⁹ Twaalf jaar en een wereldoorlog later hield de Derde Internationale haar vijfde wereldcongres in Moskou. De ruim vierhonderd communistische afgevaardigden uit 41 landen offerden op 6 juli 1924 hun vrije zondag op om op het Rode Plein

toe te zien hoe in aanwezigheid van enkele bejaarde oud-strijders uit Parijs een rood vaandel van de Commune aan de Sovjetkameraden werd overgedragen.³⁰ En nog in mei 2013 kregen de deelnemers aan de anarchistische Pinksterlanddagen op het eigen kampeerterrein ‘Tot Vrijheidsbezinning’ in Appelscha een programma voorgeschoteld waarin, naast een workshop ‘zelfverdediging tegen politiegeweld’ en sessies over de strijd voor dierenrechten of tegen de winning van schaliegas, ook de Commune van Parijs een prominente plaats had. Voorafgaand aan een lezing met lichtbeelden door de onvermijdelijke historicus werd er een nagelnieuwe brochure over de rol van vrouwen in de revolutie van 1871 ten doop gehouden, samengesteld door de anarcha-feministische leesclub Les Pétroleuses uit Amsterdam.³¹

Er is geen reden om te vrezen dat het lange tweede leven van de Commune spoedig ten einde zal komen en de herinnering aan de Commune in vergetelheid zal raken. De mijlpaal van 150 jaar zal in het voorjaar van 2021 gerust ook nog wel worden gevierd. Ondertussen heeft dat tweede leven buiten Parijs niet alleen sporen nagelaten in Bazel, Moskou en Appelscha, maar ook in Sjanghai, Chicago, Khartoem, Montevideo en een onafzienbare reeks andere plaatsen in de meest exotische uithoeken van de wereld. Georges Haupt had zonder meer gelijk toen hij de geschiedenis van de Commune ‘als symbool en voorbeeld’ omschreef als ‘immens in tijd en ruimte, complex en moeilijk af te bakenen of te definiëren’.³² In weerwil van deze alleszins gerechtvaardigde waarschuwing onderzoekt dit boek de vraag hoe de internationale socialistische beweging de herinnering aan de Commune van Parijs levend hield, waarom ze dat deed en hoe de collectieve herinnering aan een gebeurtenis die al snel mythische proporties kreeg aangemeten, bijdroeg aan de ontwikkeling van een eigen, grensoverschrijdende strijdcultuur. Centraal staat hier dus de totstandkoming en het functioneren van de legende van de Commune zoals die internationaal door de diverse stromingen van het socialisme werd ontwikkeld en gekoesterd.

De primaire doelstelling daarbij is niet om de socialisten te ontmaskeren als manipulatieve geschiedvervalsers of pathologische mythomanen, al zullen liefhebbers van een dergelijke exercitie op de volgende bladzijden wel degelijk de nodige ammunitie aantreffen. Interessanter lijkt dat, waar socialisten, communisten en anarchisten zich laten betrappen op een wat al te creatieve omgang met het verleden, zichtbaar wordt hoe het proces van legendevorming verliep, wie er actief bij betrokken waren en welke methoden zij hanteerden. De reconstructie en kritische analyse van de socialistische mythologie rond de Commune dient bovenal als sleutel tot de min of meer verborgen motieven en hartstochten, angsten en aspiraties

die ten grondslag lagen aan de mentale wereld van de socialistische arbeidersbeweging.

Het boek begint met een verkenning van de factoren die bijdroegen aan de opmerkelijk snelle en wereldwijde verspreiding van de 'legendarische' Commune. Het gaat daarbij om de internationalistische gezindheid van de vroege socialisten, die zich bewogen in een wereld waarin de natiestaat dominant werd en probeerden daar tegenover een grensoverschrijdend identificatiemodel te ontwikkelen, maar ook om de prominente rol van buitenlanders bij de Parijse opstand en de overspannen reacties die juist hun betrokkenheid opriep bij tegenstanders van het revolutionaire project. Na de nederlaag van de communards werden de Internationale en haar in Londen zetelende voorman Karl Marx het middelpunt van een wereldwijde golf van paniek in burgerlijke kring.

Vervolgens staat de daadwerkelijke bemoeienis van Marx en de Internationale bij de Parijse revolutie en haar nagedachtenis centraal. Anders dan de verschrikte burgerij dacht en ook latere Marx-hagiografen graag beweerden, stelde de Internationale zich onder Marx' leiding vooral als waarnemer op. Pas na de nederlaag vielen de reserves weg en publiceerde Marx in Londen zijn klassiek geworden grafschrift voor de Commune, *De burgeroorlog in Frankrijk*. Deze tekst kreeg binnen de socialistische beweging een canonicke status en wordt daarom in een afzonderlijk hoofdstuk onderzocht als een van de voornaamste bouwstenen voor de socialistische mythologie rond de Commune. De vroegste ontwikkeling van die mythologie wordt vervolgens geïllustreerd aan de hand van manifestaties en aanhankelijkheidsbetuigingen in de Duitse socialistische beweging, waarvan de invloed zich uitstrekte tot ver over de grenzen van het nieuwe keizerrijk. Het aanzien van de Duitse sociaaldemocratie onder buitenlandse geestverwanten en de massale emigratie van Duitsers naar met name de Verenigde Staten maakten de Duitse herdenkingscultuur invloedrijk aan weerszijden van de Atlantische Oceaan.

Twee hoofdstukken zijn gewijd aan de actieve bemoeienis die de overlevenden uit Parijs zelf hadden bij de internationale verspreiding van hun dramatische verhaal. In het omringende buitenland, maar ook aan de overkant van de Atlantische Oceaan toonden de politieke ballingen van de Commune zich onvermoeibare propagandisten van hun eigen historisch gelijk. Niet alleen door intensieve persoonlijke contacten met lokale socialisten in de verschillende ballingssoorden, maar vooral ook door hun imposante literaire productiviteit legden de Parijse oud-strijders zelf het fundament voor een herdenkingscultuur waarin hun persoonlijke herinneringen onderdeel werden van het collectieve zelfbeeld van de socialistische beweging. Daarbij konden zij steunen op het netwerk van geestver-

wanten dat de Internationale had gevormd en waaruit ook de benodigde drukkers, uitgevers en boekhandelaren voortkwamen.

De rituele uitdrukkingsvormen van deze politieke herdenkingscultuur worden in een omvangrijk hoofdstuk beschreven aan de hand van voorbeelden uit de negentiende-eeuwse geschiedenis van de socialistische beweging in België en Nederland. Daarbij wordt zowel aandacht besteed aan creatieve experimenten en eenmalige vertoningen als aan de deels aan Duitse voorbeelden ontleende en tot eigen tradities gestolde vormen, die soms haast tot een sleur lijken te zijn geworden.

Na de hoofdstukken waarin de oorsprong, ontwikkeling, internationale verspreiding en uiterlijke vormen van de socialistische herdenkingscultuur centraal hebben gestaan, onderzoekt de tweede helft van het boek de Commune-mythologie op haar inhoudelijke betekenis. Chronologische en geografische beperkingen worden hier terzijde geschoven voor een analyse van de betekenis die het verhaal van de Commune had voor de mentaliteit en politieke cultuur van socialistische, communistische en anarchistische bewegingen en hun aanhangers in de negentiende en twintigste eeuw. De Commune functioneert hier achtereenvolgens als bron van hoop en inspiratie en als bron van erotische fantasieën en sadomasochistisch getinte gruwelpropaganda, en daarmee ook als legitimatie van socialistische wraakzucht en bloeddorst. Uiteindelijk treedt de herinnering aan de Commune daarmee naar voren als een belangrijke factor in de ontwikkeling van een specifiek socialistische partijcultuur die verontrustend veel trekken van een macabere dodencultus vertoont. Een laatste hoofdstuk is gewijd aan de wereldwijde vieringen van het eeuwfeest van de Commune in 1971. Daarin komen de lijnen van honderd jaar herdenkingsgeschiedenis van de internationale socialistische beweging bijeen en blijken de schamele 72 dagen uit de geschiedenis van Parijs niet alleen langdurig en wereldwijd in herinnering te zijn gebleven, maar ook een beslissende invloed op de politieke cultuur van het socialisme te hebben gehad.